
Világokat nyitni

PLÉH CSABA

Kényszeresen a vesszőparipámmal kezdeném, mely a címre reflektál, ugyanis nem egészen nyilvánvaló, hogy elveszett volna a teljesség. Két okból nem. Egyrészt az sem biztos, hogy valaha is meg lett volna. Igencsak kérdéses, hogy az iskolákban és egy-egy diák fejében, szokásrendszereiben egyszerre lett volna jelen a kultúra minden oldala s az összes emberi készség, amit a mai világ széttagozottságával, specializáltságával s áttekinthetlenségével felbomlasztott volna. Szerintem ez a teljesség mindig csak mint lehetőség volt meg, mind a kultúra egészére, mind az iskola világában.

Másrészt azon a határon belül, hogy a teljesség mindig csak lehetőség, egy érzés, hogy bizonyos dolgokhoz el tudunk jutni és meg tudjuk érteni őket, nos ebben a keretben nem hiszem, hogy a teljesség különösebben vagy drámai módon megrendült volna a mi korunkban. Egyszerűen minden eddiginél komplexebb világban élünk. Abban sem hiszek, hogy éppen napjainkba halt volna meg a karteziánus szubjektum, szűnt volna meg a racionális narratívák uralma, s esett volna szét részeire a világ. Az Én legalább Hume óta egészségesen halódik, az Ész mindig úr szeretett volna lenni, de sosem volt teljesen az. Az egységes világ, melyet a közös erkölcs, a helyes élet és az igazság közös elvei, továbbá a kölcsönös megbecsülés és más effélék irányítanak, mindig pusztán eszmény, illúzió vagy ideológia volt csak. Gondoljunk arra, milyen volt a viszony mondjuk a keresztény erkölcsi elvek és a gyarmatszerzés vagy a gazdasági ember etikája között, netán a tudományos racionalitás és a fajelmélet, esetleg a szocialista társadalomszervezés és -fejlődés próféciai között. Persze megvan a sajátos felelősségünk is ezen a téren. Ami épp annak tudatosításában rejlik, hogy a teljesség mindig csak lehetőség és program, és hogy éppen a teljességet számonkérő és hirdető felfogások szoktak a leggyanúsabbak lenni.

A pedagógia: mi is az?

Nyilvánvaló, hogy ha a pedagógiát kétféle szempontból vizsgáljuk, nem biztos, hogy ugyanazt a választ kapjuk a „Mi is az?” kérdésre. Vehetjük mint diszciplínát, mint a pedagógiai gyakorlatot irányító elvek vagy valamiféle tudományos eredmények gyűjteményét és vizsgálhatjuk mint magát a nevelési gyakorlatot. Mindez persze önmagában megkérdőjelezhető kettősség, amitől akár el is tekinthetnénk. Vannak ugyanis ellenpéldák, olyan életművek, melyek egyesíteni tudják az elméletet és a tényleges nevelést. Gondoljunk csak Jerome Bruner-re vagy Jean Piaget-ra vagy az olyan hivatásos nevelőkre, mozgalmárookra is, akik emellett valamilyen nagyhatású emberképi mozgalom élharcosai is voltak. Nem Herbartra gondolok, hanem a funkcionális pedagógiai gondolat olyan élharcosaira utalnék, mint John Dewey vagy a magyar Dienes Valéria. Akiket azért sem hagyhatunk figyelmen kívül, mert például Dewey-t a pragmatizmusa új olvasatban ismét guruvá, a posztmodern mozgalom, a sokrétűség és az alternativitás gurujává tette.

A pedagógiának mindenképpen többféle hivatása van, s távlatosan mindegyik *felforgató* jellegű.

A pedagógia egyik szerepe, hogy távlatokat nyisson a családdal és a közvetlen közösséggel szemben. Sok növendékünk számára igenis az iskola az, amely megnyitja a tágabb világot, s erről a hivatásról a legszorítóbb körülmények közepette sem szabad megfeledkeznie. Az abasztrakciók, a más perspektívák, a képzelt múltak és a földrajzilag távoli

jövők világa mind az iskola által közvetített alternatívítás. Ez még akkor is így van, ha a nevelők maguk egy meglévőhöz való hozzáigazításban látják saját szerepüket.

Valójában a mégoly konzervatív iskola is eltérít, kiemel a hétköznapok világából. E tekintetben az iskola jelenti – ha nem is mindig akadályok nélkül – a szociális mobilitás intellektuális és képzeleti útját.

De hát a mai világ nyitott, ott van a tömegtájékoztató, nincs szükség arra, hogy a hétköznapok világából az iskola emelje ki az embert. Ez csak látszólagos ellenérv. A tömegtájékoztató kész képet használ és csak a retorikát ismeri, a logikát nem. Kétségtelen, hogy számos törekvés irányul „demokratikus jelszavak” kíséretében arra, hogy szüntessük meg a „magas” és a „tömegkultúra” közti határokat. Az európai pedagógia hivatása azonban a kételkedő emberek kinevelése, más világok mérlegelő megismertetése.

A pedagógia másik oldala, végső lehetősége az esély megteremtése arra, hogy az érzelmi lázadás teremtő intellektuális lázadássá váljék. Két út lehetséges itt, melyek közül az egyik a családétól és a közvetlen közösségtől eltérő értékrendek és gondolatok képviselése. (Emlékszünk még a kettős nevelés nagy szocialista pedagógiai vitáira? A mögött is ez rejlett mint racionalista tartalom.) A pedagógia a közvetlen közösségi konformizmustól eltérő legitimációknak (is) engedelmessé váló értékrendjével – például a tudományos legitimációt követve – az *alternatívítás* egyik kibontakoztatója.

A fiatal nemzedék lázad a család ellen, ám higgyük el, hogy ez természetes leválási folyamat. Az iskola, mind a tágabb értékrenddel, mind a kortárs közösség révén segíthet abban, hogy ez a folyamat ne maradjon meg a körben forgó, önisméltó nemzedékváltás szintjén. A dolog persze a második mozzanattal válik teljesebbé. A családot akár be is helyettesíthetjük az iskolával, s így az iskola értékei és tudományossága ellen is lázadunk.

A legfelsőbb szinteken, a „tudományos mesterek” által alkotott „rendnek” az átvételével és meghaladásával olyan helyzet áll elő, mely az „iskola csele”. Az indoktrináció s a minták átvétele „indokolatlanul nagy érzelmi súlyú”. De ezért lesz a lázadás is olyan átható és motivált. A „csele” az, hogy az intézményes nevelés „kerülőútja” révén azonban az érzelmi lázadás intellektuális újításhoz is vezet(het), s nem marad meg az irodalomból oly jól ismert pusztító érzelmi lázadás szintjén (vö. Aranyasszony).

Nincs könnyű dolga a pedagógiának, amikor megfelelő pályákat próbál biztosítani az azonosulás – lázadás dinamikájához. A pedagógus is inkább az indulatátvitel és ellenindulat-átvitel között hánykolódó pszichoanalitikusra emlékeztet. De hát sorsa így lehet szókreatív sors: a pedagógus egyszerre bábja a gondolatoknak, és örök „megrontója” az ifjúságnak.

Honnan kölcsönözhet a pedagógia?

A pedagógiai kölcsönzés fogalma kétféleképpen vetődik ma fel. Egyfelől tartalmi szempontból, honnan vegye a pedagógus azt, hogy mit is kell tanítania. Másfelől pedig formai szempontból: honnan merítsen erőt a neveléshez. A pedagógus a közvetítő szakmák természetéből szerint valójában mindenhol kölcsönöz, hiszen elsődleges feladata a hivatásszerű közvetítés. Azt kell elérnie, hogy a növendékek valamiben eljussanak oda, hogy keveselleni kezdik a közvetített ismeretanyagot, azt már nem tartják igaznak és többet szeretnének. Valódi tudományt például, valódi művészetet és nem annak tükörképét vagy kivonatát. A pedagógusnak mindenhol különféle tartalmakat kell kölcsönöznie, ám ha tényleg „lázítani” akar, érintenie kell – legalábbis a középiskola és az egyetem világában – az új, a tudomány határait feszegető területeket is.

Ami a formákat illeti, régi szövetségese a pedagógiának mindaz, amit az elítélt gyermektanulmány (pedológia) takart. Pszichológia, fejlődésbiológia, logika, filozófia. E téren úgy érzem, számos új gondolat nem kapott még pedagógiai értelmezést. Ezeket itt csupán felsorolom, érzékeltetve, hogy miből kellene s lehetne meríteni. Az sem lényegtelen, hogy itt nem valami magyar elmaradottságot ostromozok, ezek a nevelési értelmezések mindenütt a jövő feladatait jelzik.

Veleszületettség és univerzalitás

A mai pedagógia javarészt egy környezet- és tapasztalatelvű metateóriával felvértezve dolgozik. Ami mögött sajátos morál is rejlik: a pedagógiai és társadalmi optimizmus, úgy tűnik, szerves jelentéstani rokonságot mutat az empirista doktrínával. Eközben azonban a mai megismeréskutatásban a veleszületettségi doktrínák, körmönfont változatai jelentek meg, melyek nem az egyéni- vagy csoportkülönbségek veleszületettségére, hanem az egyetemes elvek innát voltára helyezik a hangsúlyt. Miközben egy sajátos „demokratikus innatizmust” is hangsúlyoznak, melynek – például Chomsky értelmezésében – emberképi és ezen keresztül pedagógiai mondanivalója is van. A nyelv vagy a matematika elsajátításának alapjai velünk születettek, éppen ezért ezek kialakításában nem vagyunk kiszolgáltatva a környezet esetlegességeinek. Platón rabszolgájának rejtett tudása (Mennon) kihívás a mai nevelés számára is.

Mindehhez sokaknál a *szelekciós tanulás* elve kapcsolódik, mely szerint az egyedfejlődés során a tanulás nem egy semmiből építkező konstrukció, hanem már korábban, például az embrionális fejlődés viszonylag korai szakaszaiban kialakult lehetséges konceptualizációk – illetve az ezeknek megfelelő idegi szerveződések – közötti választás. A fejlődés kulcsa nem az instrukciós tanulás, hanem a lehetőségekből való szelekció.

Talán a kritikus szakaszok fogalma az, amely ennek az új fejlődésértelmezésnek köszönhetően – például a korai nyelvoktatási próbálkozások vagy az iskola-előkészítő preventív programok révén – a leginkább jelen van a nevelés gyakorlatában, melyet azonban kiegészít egy további, kevés visszhangot kapott elv. Ez pedig a naiv elméletek és a tudomány tanításának viszonya. Itt arra a feltételezésre kell utalnunk, miszerint már csecsemőkorban körvonalazódtak bennünk bizonyos világ- és emberértelmező naiv elméletek melyek segítenek eligazítani mondjuk a gravitáció s társaink szándékos cselekedeteinek világában. A pedagógia sajátos tanulnivalója itt az, hogy mit is jelent ezeknek a naiv elméleteknek az elkerülhetetlen megléte a tudományos elméletek tanítására nézve, s hogyan építsünk ezekre az explicit ismeretrendszer tanításakor. Sajátos választ adott annak idején ezekre a kérdésekre az olyan ismert Vigotszkij-követők, mint például Elkonin és Davidov arisztokratizmusa. A modern pedagógia célja az ő felfogásuk szerint, hogy a társadalmi érvény nevében a naiv elképzelést a tudományos felfogással váltsa fel a gyermeknél. Lehetnek azonban más utak is. A nyelvtan tanításában például impliciten mindig a gyermek 6-8 éves korára már igen fejlett spontán nyelvtanára és elemi metanyelvi műveleteire építünk. E területen nem iktatjuk ki a naivat, hanem finomítjuk. Aminek a hagyományos nyelvtan tanításánál explicitebb formái is vannak; jó példa rájuk Zsolnai József és Bánréti Zoltán munkássága is.

Kell-e az iskolának közvetítenie az elveszett teljességet?

Igen, abban a szűkebb értelemben, hogy fel kell mutatnia a világ és a világhoz való közelítések sokrétűségét. Ezt pedig nem úgy, hogy mindenkinek mindentől ad, mint valamiféle pótsokoldalúságot. Az egyik, amit az iskolának képviselni kellene: az emberi értelem sokrétűsége. Új forduló indult az IQ vitában, de mintha mindenki belefeledkezne abba, hogy csak egyféle okosság van, melynek alternatívája a butaság, amit persze senki nem akar, s így nehéz helyzetek állhatnak elő. Mintha megfeledkeznénk az egyik izgalmas alternatíváról, a többszörös intelligencia Gardner-féle koncepciójáról. Eszerint a nyelvi, a zenei, a mozgásos, a vizuális stb. értelem mind külön-külön területe az emberi értelemnek, ahol a kiválóság is – úgymond – modulárisan eltérő lehet. Az iskola egyik hivatása talán éppen az lehetne, hogy megmutassa a kiválóság sokféle útját, s egyáltalán felmutassa a lehetőségek világát.

Másik oldala a sokféleség képviselőének az iskola nyitottsága a világ felé. Úgy érzem, ezen a téren az óvodától az egyetemig nagyon sok feladat vár a magyar iskolarendszerre. Triviális példa a zártságra, hogy mennyire nem kerülnek kapcsolatba a magyar egyetemekkel a gyakorlati élet képviselői. De ide tartozik az is, hogy milyen ritka esemény, ha

egy külső ember kerül el valamely iskolába vagy óvodába akár csak néhány látogatás erejéig is. A megoldást persze nem a jól megszervezett „üzemlátogatások” jelentik. A nyitottságot a pedagógus invencióira kellene bízni.

Korszerűség az iskolában

A modern iskola többféleképpen kell, hogy korszerű legyen, az egyik éppen a félreértetten sokat szidott teljesítményelv. Az iskola ma is sziget, egy másik világ a társadalom valóságosnak tekintett értékrendjével szemben. Sziget volta azonban többféle lehet. Az iskola jelentheti a babusgatás biztonságát is, sugallhatja a múltból származó s a talán kegyetlen társadalom – és valljuk be, a diákok – által sokszor elavultnak tekintett értékeinket, s felkészülhetünk itt a jövőre is. Az iskola magába foglalja azokat az alapvető értékeket, melyeket a társadalom még csak álszenten hirdet, de sosem mer igazából gyakorolni. Itt valóban a teljesítmény számít. Nem a múlt, nem a másutt szerzett érdemek. Az iskolában mindenkinek egyenlő esélyei vannak, hiszen itt csakis a tudás és az ügyesség számít.

A pedagógus: ki az, mi az?

Sok szó esik mostanában a gyermekszerepéről – a tudás szeretetéről legalább ugyanennyinek kellene. Ne félisten, egyszerűen csak okos ember legyen a pedagógus. Olyan, aki az iskolát a kihívás és kísérletezés terepének tekinti. Ugyanakkor látja, hogy az iskolának a gondolati rendszer közvetítőjének is lennie kell.

A tanárnak nemcsak a hatóságok, a szülők és a diákok közötti hányódás miatt kell rendkívül kudarctűrőnek lennie, hanem a rendszerkövetelés és az újítás kettőse miatt is.